

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ПРИ ФОРМИРАНЕТО НА КОНСПИРАТИВНИ ТЕОРИИ. СЛУХ, СТРАХ И АКТИВНО КОМУНИКИРАНЕ

Пламен Атанасов

PATTERNS IN THE FORMATION OF CONSPIRACY THEORIES. RUMOUR, FEAR, AND ACTIVE COMMUNICATION

Plamen Atanasov

Резюме: Конспиративните теории са изследвани като комуникационен феномен и като предизвикателство пред сигурността на държавата и обществото. Достигната е закономерността, че за възникването на конспиративна теория е необходимо специфично съчетаване между страх, слух и подходяща комуникационна среда.

В същото време, поради многото и разнообразни външни фактори, това необходимо условие не е достатъчно за появата на една конспиративна теория.

Формулирано е заключението, че феноменът е амбивалентен относно категорията полезен/вреден; че появата на конспиративни теории е неизбежна част от комуникацията и че към оборването на всяка конспиративна теория следва да се подхожда специфично.

Показан е механизъм за преднамерено изработване на конспиративна теория.

Ключови думи: конспиративни теории, сравнение на контента (съдържанието), сигурност, синтетични конспиративни теории

Abstract: Conspiracy theories are explored as a communication phenomenon and as a challenge to the security of the state and of society. Uncovered is the pattern that the inception of a conspiracy theory requires a specific combination of: fear, rumour, and appropriate communication environment. Simultaneously, due to the multitude of varied external factors, these are a necessary, but not sufficient requirements for a conspiracy theory to take shape. Concluded is that the phenomenon is ambivalent, relative to the category beneficial/harmful; that the inception of conspiracy theories is an inevitable part of communication; and that the disproval of each conspiracy theory ought to follow a specific approach. This work presents a mechanism for the deliberate manufacture of a conspiracy theory.

Keywords: conspiracy theories, content comparison, security, synthesised conspiracy theories

Съмнения, слухове, загадъчност и страх от нещо не съвсем известно, макар и привидно логично.

През последните две-три години едва ли съществува човек, който не е забелязал онова комплексно и не съвсем приятно усещане, което в популярността вече се нарича „конспиративни теории“.

Проблемът е, че конспиративните теории узурпират все по-настойчиво публичното пространство и със същата упоритост, макар и обяснимо нежелани, осезаемо се прокрадват в поведението, където всяват неувереност и блокират общественото доверие.

От гледна точка на държавата обаче, блокирането на общественото доверие е недопустим ефект, когато става дума за сигурност.

Широко известно е, че хората непрекъснато търсят сигурност и доколкото могат, осигуряват постигането ѝ, като градят устойчиво и динамично равновесие със заобикалящия ги свят, както и в собствените си агрегати (които също част от света)¹. За съществуването на социални агрегати обаче е необходимо доверие, което да сплотява.

В така представения ракурс се откроява актуалност, която прави все по-необходимо изследването на така наречените конспиративни теории като предмет в обектното поле на сигурността.

В тази връзка немалкото известни и особено наситени през последните няколко години примери позволяват конструирането на многокомпонентната хипотеза, че:

1) Необходимото и достатъчно, вероятно не единствено условие за възникване на една конспиративна теория е едновременното наличие на три фактора: слух; страх и благоприятна комуникационна среда за интензивно разпространяване на слухове. Необходимо е и трите фактора да са свързани с едно събитие (протекло или предполагаемо), което е значимо за по-голямата, ако не и за цялата аудитория по света.

2) Конспиративните теории са естествен по произхода си комуникативен феномен² и поне на този етап са неизбежен продукт от човешкото общуване. Поради това са амбивалентни в отнасянето си към категорията „добро – зло“.

3) Комуникирането на конспиративните теории става в зоната, в която се разминават действителният образ на заобикалящия свят и визията, която всеки участник и всички (колективно) представители на аудиторията развиват в процеса на своето възприятие относно пораждащото събитие.

Целта на настоящата работа не е само да покаже, че запазването на баланса между позитивната и негативната роля на конспиративните теории е един от ключовите фактори за успех в постигането на

¹ Едно от разпространените в съвременната научна мисъл виждане за сигурността е, че тя е състояние на устойчиво и динамично равновесие (Д. Йончев, 2014; Н. Слатински, 2011).

² Феномен (гр. φαινόμενον – явление) – странно, мащабно, уникално, необичайно или рядко явление.

сигурността, но и да разкрие основни страни в механизма за възникване на една конспиративна теория. По този начин следва да се очертаят и практически посоки за поддържане на равновесието в описаната в хипотезата амбивалентност.

Естеството на конструираната по-горе хипотеза предполага прилагането на феноменологичен подход, при който в единния конструкт на явлението (феномена) „конспиративни теории“ се събират в едно усещане, възприятие, представа и мисъл, и смисълът на този конструкт се обвързва със съзнанието (В. А. Канке, 2008, с. 73).

В хода на изследването феноменологичният подход е задълбочен в посока на комуникационния 5W (6W)-модел на Харолд Ласуел³.

Освен това, доколкото е възможно, е приложено характерното за математиката⁴ индуктивно потвърждаване. Разбирано е, че когато едно твърдение е вярно за определен набор от твърдения, действащи в една извадка и не може да се опровергае извън извадката, то е вярно.

1. Същност на конспиративните теории – страх, слух и комуникационна среда

В популярността изглежда лесно – появи ли се една конспиративна теория, сякаш по някакъв неведом, но повтарящ се механизъм, всички заговарят за нея, независимо дали с подкрепа, съмнение, одобрение или неодобрение в мислите си. Научното търсене обаче е по-сложно, защото се налага по не съвсем определени мнения и схващания да се създава стройна система, която освен всички други изисквания, следва да се отнесе към знанието.

Друга осезаема в ежедневието специфика е, че конспиративните теории завладяват общественото внимание посредством речта.

В този смисъл херменевтичният ракурс, че човекът е „*битуващо в света същество, което се стреми да го разбере чрез езика и преживяванията си (грижи, страх, надежда за бъдеще)*“ (В. А. Канке, 2008, с. 231), съвсем не е за пренебрегване, когато става дума за конспиративни теории. Това оправдава разбирането на последните като категория, която е комуникационен феномен.

---

³ През средата на ХХ век известният изследовател Х. Ласуел работи като директор на Американското бюро за защита на информацията. Тогава на базата на милиони изследвани съобщения в масмедията определя, че за изчерпателността и пълнотата на едно съобщение (информация), следва да се отговори на въпросите: Кой (Who)?; Какво казва (What says)?; По Какъв канал (In Which channel)?; На кого (To Whom)?; Какъв е резултатът (Whit What effect)? Към същата поредица от въпроси Уилям Хокинг – колега на Х. Ласуел – добавя въпроса: Защо го казва? (Why)? Поради това моделът е известен като 5W (6W) (Д. Пейчева, 2013, с. 54).

⁴ В математиката е широко известен така нареченият метод на математическа индукция. При него едно твърдение се приема за вярно за произволен набор (брой, т.е. n) условности и ако се докаже, че същото твърдение е вярно за произволна условност, която е извън избрания набор (n+1), то твърдението е вярно винаги – бел. моя.

1.1. Страх, слух и подходяща комуникационна среда – трите необходими условия за възникване на конспиративна теория

В настоящата работа доказването на същността на една конспиративна теория – доколкото това е възможно в сферата на социалното – е направено с помощта на 5W (6W)-модела на Х. Ласуел. Със сравнителен характер, той е приложен върху две произволно взети, широко известни конспиративни теории от различни времена.

Първа е нашумялата покрай земетресението в Турция и Сирия през м. февруари 2023 г., „теория“, че природният катаклизъм е предизвикан от американците⁵, които имали системата HAARP (HAARP (High Frequency Active Auroral Research Program)). Журналистическо проучване показва, че система HAARP действително съществува, но е предназначена за изследване на полярното сияние и е прекратена през 2015 г. (Т. Игнатов, 2023; D. Cole, 2014).

Втора е теорията, битувала преди няколко века, която до днес смразява със своята жестокост. Според нея вещици и магьосници сред населението на Централна и Западна Европа са се продали на дявола и могат да доведат хората до лудост, разорение, да ги убият, да унищожат реколтата (напр. като докарат градушка) или да уморят добитъка. Днес се знае, че „теорията“ е активна чак до края на XVIII век⁶.

Сравнението между двете теории по параметрите на 5W (6W)-модела изглежда така:

1) **Кой (Who)** разказва наратива?;

Теория HAARP – неизвестен източник. Не става ясно чие точно дело е: на изпълнителната власт в САЩ, на обществото или на държавата, или на някоя институция. Това е неопределеността, която е характерна за конспиративните теории;

Теория за вещици – неизвестен източник (доноси, клевети), но през дълъг период – с помощта на Инквизицията;

Сравнение: Общ елемент – неизвестност. Неизвестността поражда неопределеност и е предпоставка за възникване на слух (вж. т. 1.3).

2) **Какво казва (What says)**?

Теория HAARP – страх, че някой може да предизвика земетресения.

Тука проличава и дезинформация⁷.

Работата по HAARP е прекратена още през 2015 г., а днес сме 2023 г. Това разминаване може да бъде обяснено със симптоматика за ниско

⁵ Още тука проличава неопределеността. Не се уточнява военните ли, правителството ли, корпорация ли и т.н. – бел. моя.

⁶ През 1782 г. в швейцарския кантон Гларус е извършена последната такава екзекуция (вж. Случаят на А. Гьолди в следващите бележки).

⁷ Смесване на истина с неистина или подредба на сведения, което изопачава истината. Прави се особено често в пропагандата – бел. моя.

доверие в информацията от някои институции и в пълнотата на новините от някои медии.

Теория за вещици“ – страх, че някой може да унищожи човешки живот, семейство и имане.

Сравнение: Общ елемент – значимост и страх. Значимостта е предпоставка за възникване на слух (вж. т. 1.3).

3) По Какъв канал (In Which channel)?

Теория НААРР – в нежурналистически или фалшиви журналистически сайтове, социални онлайн мрежи, от „уста на уста“.

Теория за вещици – официални изявления на Инквизицията (присъди), „от уста на уста“.

Сравнение: Общ елемент – „от уста на уста“ (комуникация тип „един към един“), в допълнение с подкрепящ канал (комуникация тип „един към много“). Налично е съвпадение на типа на комуникационния канал, т.е. комуникационната среда е активен фактор.

4) На кого (To Whom)?

Теория НААРР – на всички (по възможност).

Теория за вещици – на всички (по възможност).

Сравнение: Общ елемент – оповестява се на всички (по възможност).

5) Какъв е резултатът (Whit What effect)?

Теория НААРР – всява страх.

Теория за вещици – всява страх и взема преки жертви.

Сравнение: Общ елемент – всяване на страх.

6) Защо го казва? (Why)?

Теория НААРР – за да покаже безсилието на индивида и да дезорганизира обществата в различните държави. Това прави хората манипулируеми и склонни към подчинение (говорителят е скрит).

Теория за вещици – за да покаже безсилието на индивида. Да всее страх и безкритично подчинение на духовната и светската власт (в случая Инквизицията е ясно деклариран говорител).

Сравнение: Общ елемент – внушава безсилие на индивида (срещу конспиративната теория не може да се направи нищо) и тласка към покорство и подчинение.

Съвпаденията в резултата по точките на 5W (6W)-модела показват, че:

1. От отговорите на въпроси 1) (Кой (Who) разказва наратива?) и 2) (Какво казва (What says)?) следва, че слухът (неопределеност по значимост– вж. т. 1.3) и страхът са необходими, за да съществува една конспиративна теория.

2. От отговорите на въпроси 3) (По Какъв канал (In Which channel)?) и 4) се вижда, че комуникационният канал е другото условие, за да възникне и да функционира една конспиративна теория. Дори

може да се твърди, че става дума за среда, която едновременно благоприятства за развитието на комуникация тип „един към един“ и на подкрепящ канал (комуникация тип „един към много“. Търси се разпространение „към всички“.

3. От отговорите на въпрос б) (Защо го казва? (Why)?) се вижда, че търсеният ефект е насаждане на подчинение и покорство.

Следователно като фактори, необходими за възникването на една конспиративна теория следва да се открият трите компонента: страх, слух и подходяща комуникационна среда.

В духа на Никлас Луман (1987) – когато се допусне, че хората и социалните им системи „плуват“ в океан от информация и по не напълно изяснени до началото на ХХІ век механизми, акцептират (си избират) подходящи слухове и страхове – развитото в статията виждане е, че е по-коректно компонентите, формиращи конструкта на една конспиративна теория, да бъдат наричани не просто „компоненти“, а „селекции“.

Що се отнася до достатъчността на условията за възникване на конспиративни теории е невъзможно да се твърди, че при едновременното наличие на трите фактора страх, слух и комуникационна среда в една социална група и в един темпорален интервал, винаги възниква конспиративна теория.

Причината е, че е налична силна зависимост от външни фактори каквито са: степента на развитие на знанието и на обществото, нивото на общественото доверие; техническото и технологичното състояние на инфраструктурата, по която се реализира подпомагащият канал за комуникиране (днес това е интернет) и др.

Оказва се, че страх, слух и подходяща комуникационна среда са необходим набор от селекции за съществуването на конспиративна теория. Обратното обаче не е вярно: Не винаги, когато едно предполагаемо, а дори и състояло се събитие, може да се обвърже с трите селекции, то е конспиративна теория.

Без претенции за изчерпателност тези външни зависимости са изследвани в следващите редове. Замисълът е индуктивен. Така е преодоляна трудността да се докаже, че нещо не съществува – например конспиративни теории (нещото), които не са основани на: страх, слух и подходяща комуникационна среда.

1.2. Селекцията „страх“

Що се отнася до страха, той е известен фактор и отдавна тревожи философи, психолози, социолози и други изследователи на обществото. Известно е, че става дума за психоемоционален конструкт, който е присъщ на човека.

Едно от многото определения е, че страхът е *„отрицателно оцветена емоция, съпроводена от напрегнатост, чувство за*

непосредствена опасност за живота“ (Й. Стоименов и кол., 2004, стр. 970-971).

Според Аристотел обаче „за да изпитва страх, човек трябва да изпитва надежда за спасение на онова, за което се тревожи“ (J. A. Marina, 2010, pp. 16-17). Това утвърждаване подсказва, че на страха и на надеждата следва да се гледа като на скачени съдове.

Векове след Аристотел, но и векове преди съвременното на ХХІ век, през ХVІІ век, известният философ Бенедикт (Барух) Спиноза разкрива връзката между страха и разума така:

„Суеверните хора, които повече умеят да порицават пороците, отколкото да научават добродетели и които се стараят да не ръководят чрез разум, държат по този начин останалите в страх, така че те (останалите) по-скоро да биха избегнали злото, отколкото да заобичат добродетелите. Тези суеверни хора се стремят само да направят така, че и другите да бъдат жалки като тях самите и поради това не е удивително, че те са по-тягостни и по-ненавистни хора“ (Б. Спиноза, 1675/2001, с. 276).

След двата цитата не остава нищо друго, освен да се обобщи, че да овладееш страха означава да не се оставя познанието на заден план.

• Що се отнася до страха, една от важните особености, която се забелязва е, че някои събития, дори и да са особено мащабни, намират „топъл“ прием в обществения дискурс, но не пораждат конспиративна теория. В съответствие с настоящата хипотеза обяснението е, че причина за „селективността“ е характера на активирания страх. Ето и основанията:

Едва ли подлежи на оспорване, че мащабни пожари като тези в джунглите на Амазонка или в Сибирската тайга са заплаха за климата и за реструктуриране на екосистемите в значителна част от света, ако не и в целия свят. Видимо е обаче, че такива събития, макар и да произтичат ежегодно, не пораждат жизнеспособни конспиративни теории.

Причината е, че, макар и значим, породеният страх не е първичен за повечето хора. Най-малко, защото голяма част от тези хора не живеят около гори и не са възпитавани да се пазят от горски пожари.

В противовес на горепосочения пример друго значимо събитие, земетресението в Турция и Сирия през м. февруари 2023 г., се превърна в източник на конспиративни теории като тази, че е дело на американците, които имали системата HAARP.

• Друга особеност е, че от неразривната взаимосвързаност между страх и надежда се ражда една особена категория конспиративни теории – тези с развлекателен характер. Например, от двете съждения:

– Шекспир (William Shakespeare, 1564 –1616) е женен за жена на име Ан Хатауей. Това е през ХVІІІ век;

– мъжът на днешната актриса Ан Хатауей поразително прилича на Шекспир (все пак, понякога хората си приличат – бел. моя).

Следователно в света съществува прераждане (това е конспиративната теория)⁸.

Привидно такива конспиративни теории са безобидни.

Истината е обаче, че ако „теорията“ е вярна, няма как човек да не се досети, че следва да се прераждат и не толкова симпатични личности като Шекспир – например някой диктатор, чиито ръце са изцапани с кръвта на милиони жертви. Тази връзка показва не само, че страхът е останал, но и, че „развлекателните“ конспиративни теории лесно се превръщат в платформа за друго послание, което дезорганизира обществото.

1.3. Селекцията „слух“

Поради своята значимост (вж. цитата от Аристотел по-горе), страхът се родее със слуха, защото страхът не може да съществува, без да се изкаже (разпространи, сподели) между хората. За настоящето изследване обаче е интересен подходът. Страхове са една от най-старите и обхватни емоции, а слухът е „най-старото средство за информация в света“ (Ж. Н. Капферер, 1992).

От поне 1947 г. е известно обаче, че слухът е произведение от неопределеност и значимост (G. W. Allport & L. Postman, 1947), а поне от 1945 г. се знае, че той не зависи от съдържанието на истина (R. Knapp, 1945). Поради втората особеност няма как да се опровергае и чрез търсене на истината – било то в социалните онлайн мрежи или извън тях (П. Атанасов, 2022).

Тези характеристики превръщат слуха в активен фактор за зараждане на конспиративни теории. При това, без въобще да става дума за дезинформация. Просто защото според императивните си характеристики слухът може да съдържа и истина, и това е без значение (за слуха).

Така всяка невинно споделена или публикувана, но непроверена информация се превръща в ядро за слух. Освен това, за слуха е известно, че:

– като най-старо информиращо средство той и до днес се разпространява предимно в разговорите;

– в обърканите общества слухове се разпространяват активно и от интелигенцията (Ж. Н. Капферер, 1992, с. 94), а тя определено не поставя познанието на заден план.

Тогава се очертава спецификата, че страхът завладява незалагащите на знанието, а слухът – и интелигенцията. Следователно

---

⁸ „Ще те потърся и в следващия живот“ – как прероденият Шекспир откри отново любимата си Ан Хатауей. (2023, януари 16). Една.бг. <https://www.edna.bg/izvestni/vryzkata-mezhdu-prerodeniia-shekspir-i-an-hatauej-4661718>.

конспиративните теории се разпространяват сред всички групи в едно общество.

1.4. Селекцията „каналите за интензивно разпространение“

Както се изяснява още в т. 1.1, конспиративните теории не са откритие на XXI век. Защо тогава от 2000 година насам в ежедневието се натрапва усещането, че тематиката за потайни кроежи, с които някой се опитва да унищожи света, да постави останалите в подчинение и т.н., се разпространява особено активно?

Освен това се натрапва и усещането, че в сравнение с ежедневието преди XXI век, днес циркулиращите конспиративни теории са повече, но и по-краткотрайни. В рамката на работната теза обяснението се основава на две причини:

1) Конспиративните теории разчитат на объркване и не допускат активиране на критичните бариери в мисленето на индивида. Поради това слуховете, които са носител на информацията (понякога изопачена или невярна) за пораждащото страх събитие, се налага да бъдат разпространявани по комуникационни канали, които изпреварват когнитивността при споделяне в обществото. Така се разкрива зависимостта, че конспиративните теории са обвързани с медиите. Това обаче не са публицистичните медии, където се реализира журналистически филтър на социално значимите събития и с необходимата социална отговорност се произвеждат новини, а с медиите, в смисъла на посредник, който безогледно пренася информация.

2) Естествено е конспиративните теории да са активни толкова дълго, колкото е необходимо, за да се разсее страхът в основата им. За разсейването на страха обаче хората трябва да споделят и да обсъждат помежду си. Следователно колкото по-бавно „се движат“ съобщенията, толкова по-бавно се реализират споделянето и обсъждането и толкова по-дълго страхът „живее“, изпреварвайки критичността.

Например през средновековието Инквизицията търси и изгаря на кладни вещици. Това е един от мащабните и потресаващ с жестокостта си пример за експлоатиране на конспиративна теория.

У непросветените се насажда страха пред Бога и страха за собственото оцеляване. Поради това слухове се ширят надлъж и нашир. Хората не само се събират на тълпи около кладите, но и доукрасяват историите за вещици с още небивалици. Средата за разпространение е от уста на уста, доколкото книгите⁹ все още не са активна медия, поради цензурата, наложена от католическата църква¹⁰.

⁹ Широко известен факт е, че първата отпечатана книга е Библията и това става през 1452-1455 г. от Йоханес Гутенберг – бел. моя.

¹⁰ Това става през 1559 г. с т. нар. Индекс на забранените книги (Index Librorum Prohibitorum) (Anastaplo, G. Censorship. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/censorship>).

Прави впечатление обаче, че когато през 1605–1609 г. излиза първият вестник в Европа, тази медия бързо (за онези темпове)¹¹ влиза в конкуренция с каналите за разпространяване на слухове. Тази конкурентност видимо се отразява и върху експлоатирането на „конспирацията“ около вещиците. Кладите спират, конспиративната теория става негодна за употреба и постепенно умира. Последната екзекуция в Европа е организирана в Швейцария през 1782 г.¹²

На фона на показаната роля, която каналите за разпространяване на информация изпълняват, се очертава, че със своя свръхбърз пренос на данни и с възможност за постоянна свързаност (24 часа, седем дни в седмицата), киберпространството се проявява и като особено подходяща среда, в която не само „се транспортират“ слухове и страх, но и техният „информационен товар“ се обогатява чрез коментарите в онлайн мрежите. Така средата на пренос се оказва и среда за жизнеспособност на феномена.

Това логическо извеждане обяснява и „странността“ в усещането, че напоследък все по-често се срещат конспиративни теории.

Критичният поглед в посока на практиката на сигурността обаче показва, че след обвързването със скоростта, с която хората изграждат критични бариери, това усещане се очертава по-скоро като предизвикателство¹³, ако не и като заплаха¹⁴.

Тогава, не е ли време да се гледа на конспиративните теории като на пропагандна или на някаква нова техника от информационното воюване¹⁵. Разкритото в по-горните редове подсказва, че са налични основания за отговор: „Да“. Следователно критичният поглед върху конспиративните теории става все по-актуален от гледна точка на сигурността.

1.5. Обърканото общество

Ограничаването на научното търсене до комуникационните канали като фактор за функционирането и развитието на конспиративни теории

¹¹ Едва след началото на XVIII век. навсякъде в Европа вече се четат вестници – бел. моя.

¹² През 1782 г. в швейцарския кантон Гларус, по обвинение в магьосничество е осъдена Ана Гьолди-слугиня в дома на местния съдия, който повдига и обвинението. Съобщение за издирване на Гьолди е публикувано в „Нойе Цюрихер Цайтунг“ от 9 февруари 1782 г. Говори се, че със смъртната присъда господарят прикрива любовните си отношения с прислужничката. Двеста двадесет и шест години по-късно, парламентът в Гларус сменя обвинението от Ана Гьолди и обявява случая за „съдебно убийство“ (И. Минаева, 2017).

¹³ В съответствие с разпространените теоретични разработки (Д. Йончев, 2014, стр. 247-248.), в настоящата работа предизвикателството е разбрано като вредно въздействие, но не е задължително това въздействие да се реализира.

¹⁴ В работата заплахата е разбрана като добре очертано въздействие от физичен или психоемоционален характер, което може да бъде преодоляно или да не бъде преодоляно (М. Нинов, 2020, с. 163).

¹⁵ В работата информационните войни са разбрани като комплекс от три контекста: социално-психологически, включително и комуникационен (Г. Г. Почепцов, 2019, с. 5); военен (М. McLuhan, 1970, р. 66) и общ, който се основава на рефлексивно управление за „геополитическо въздействие върху всички страни на живота“ (В. Миркрюков, 2016).

обаче е некоректно. Причината е, че медиите (както са разбирани в тази статия) влияят върху публичната среда, а средата влияе за възникване и ускоряване на информационния пренос в медиите. Тази диалектика е възможно да се изследва в немалко ракурси, но няма как при синтезирането на анализите и сравненията да не се съобразява, че става дума за монолитен конструктор, какъвто е обществото в една държава.

Поради връзката си със слуха, конспиративно-теоретичната активност в посока на сигурността се обвързва с речевия акт. Такова свързване отвежда към конструктивисткото виждане на Мишел Фуко (M. Foucault, 1926–1984) и други учени, които третираат заплахата като речеви акт (speech act) и приемат, че откриването и разбирането ѝ в съществена степен е въпрос на комуникация (Д. Йончев, (n.d.)). В плана на това виждане обаче, в днешното общество в значителна част от държавите се забелязват обезпокоителни промени. Съвременният философ Ноам Чомски казва, че днешната информационна свързаност *„атомизира и изолира хората до такава степен, че обществото вече не съществува“*, а основната задача на предстоящото е *„да се помогне на хората да се съберат по всякакъв възможен начин“* (Ю. Чекалин, 2020). Ученият подкрепя своето твърдение с примера:

„Отидете в „МакДоналдс“ и ще видите група студенти, които седят на една маса, ядат хамбургери, но между тях протичат два разговора. Единият е безсъдържателен (пуст), а другият – в социалните мрежи“ (Ю. Чекалин, 2020).

Онова, което привлича интерес от гледна точка на работната теза, е, че колкото по-объркана е средата, т.е. колкото по-лабилни са социалните връзки в обществото, толкова по-бавно се изграждат бариери на критичност. Тази взаимнообвързаност отвежда до въпроса за общественото доверие, което в духа на Никлас Луман изглежда така: *„социален механизъм в рамките на публичната комуникация, който помага да се намали социалната комплексност. Общественото доверие е насочено към бъдещето, но се основава на миналия опит“* (Г. Бентеле, 2000, с. 25).

След двата цитата става очевидно, че в една объркана социална група, дори тя да е голяма колкото обществото, няма как да се постигне постоянно и пълноценно комуникиране, камо ли честна комуникация. Следователно, на конспиративните теории е оправдано да се гледа и като на продукт от комуникационни разминавания.

2. Как човекът си обяснява системите в контекста на сигурността. Произвеждат ли се конспиративни теории?

Със странното съчетаване на парадоксалност и ортодоксалност, словосъчетанието „конспиративни теории“ няма как да остане незабелязано в ежедневието.

От една страна думата „конспиративен“ създава впечатление за нещо скрито, потайно, заредено с объркваща неопределеност, неизследвано или поне неоповестено и не на последно място – страшно;

От друга, разбирането за „теория“ предполага логически стройно разсъждение, което не само е известно, но е и оповестено, като след това оповестяване е понесло критиката и на учени, и на практики, че и на потърпевши. За речта обаче такива противоречиви фигури са напълно приемливи и това не е случайност. Последница е от диалектика в света или по-скоро е начин хората да се справят с нея.

2.1. Конспиративните теории и изучаването на системата

Чрез комуникацията си хората хомогенизират – доколкото е възможно – представите си за света. Широко известна е мисълта на Уолтър Липман (W. Lippmann, 1889–1974), че в главата на човека стои „картина“, през която минава връзката със света. Авторът пише:

„Със своя разум (мислене) той [човекът – б.м.] се учи да вижда обширни части от света, които никога не би видял, докоснал, помирил, чул или запомнил. Постепенно, за себе си, в главата си, той създава достоверна картина за останалия в недосегаемост свят“ (п.м.)¹⁶.

„Недосегаемостта“ от цитата препраща към Теоремите на австрийския математик Курт Гьодел (Kurt Friedrich Gödel; 1906 – 1978). Според тях: една непротиворечива¹⁷ и формална¹⁸ затворена система не е възможно да се опише в пълнота с апарата (формулите) на същата система. Това означава, че за да „види“ и опише сигурността или комуникацията си, е необходимо човекът да излезе извън ограничението на своя свят. На всички е известно обаче, че такова излизане е невъзможно чрез физическо пренасяне. Възможно е обаче в мисълта (картината в главата).

Предложението, издигнато чрез тази статия, е да се погледне към уникалното свойство, с което природата е надарила човека – способността за абстрактно мислене. Според един психологически речник:

„Абстрактно мислене (абстракция) (от лат abstractio – отвлечане) – отвлечено мислене, при което мислещият „отделя (извлича) само определени признаци на изучавания обект и се откъсва от останалите [...] Чрез абстрактното мислене се формира обобщен образ на реалността, който позволява да се извлекат значимите за

¹⁶ He is learning to see with his mind vast portions of the world that he could never see, touch, smell, hear, or remember. Gradually he makes for himself a trustworthy picture inside his head of the world beyond his reach. (W. Lippmann, 1922, p. 29).

¹⁷ Непротиворечива система – такава, в която не е възможно едно понятие да се отнася за две различни неща – бел. моя.

¹⁸ Формална система – такава, която се описва с логическия апарат на формули – бел. моя.

човешката активност връзки и отношения“ (Л. А. Карпенко, 1990, с. 5).

В статията е развит тезисът, че чрез абстрактното мислене, човекът се „отвлича“ и излиза от страни, за да наблюдава и изучава собствените си системи, преодолявайки физическите ограничения.

Остава обаче и друго неизвестно: Под изучаване обикновено се разбира последователността от анализ (разпадане на изучаваното на части), сравнение и синтез (агрегиране на частите). Тогава между какви образи, картини и представи човекът прави сравненията си?

Собственото виждане е, че хората сравняват образа на системата, която виждат в мига (по време на наблюдението) с друг образ на същата система, но който вече е „изместен“ напред или назад във времето. Това е възможно, тъй като хората мислят не просто така, а когато е необходимо (С. Рубинштейн, 1989, стр. 360-361).

От гледна точка на сигурността може да се твърди, че тези необходими са свързани с регистриране на някаква промяна (П. Атанасов, 2022). Сравнителният образ на системата е „назад“, когато става дума за подобни събития и необходими, които вече са преживявани и е наличен исторически опит за справянето с тях. Образ от типа „напред“ във времето хората използват, когато имат ясно изграден план за справяне с необходимостта, независимо дали този план е рационален или ирационален, а понякога и независимо от това дали е осъществим¹⁹.

2.2. Зона на зараждане на конспиративните теории

В образен план се разкрива ситуация, силно наподобяваща театрална сцена, на която два прожектора се опитват да препокрият осветяваните си полета. Светлината от двата прожектора се наслоява, но никога не съвпада напълно. Най-малко защото човекът не е свършен и няма как да задържи устройството без да трепне. Все пак обаче представлението се гледа и вниманието привличат не „дребните“ несъответствия в съвпадането на осветените полета, а актьорската игра и сюжетът като цяло.

Така е и когато се гледа към действителността. Хората наблюдават онова, което ги интересува, но не „губят“ време с детайлите. Не съвсем осветените детайли не се отнасят до необходимостта, породила наблюдаването върху сцената. Поради това не се и отразяват в картината, която стои между човешкото мислене и възприемането на света. Пропуснатите детайли обаче са удобен и подходящ субстрат за „забъркване“ на конспиративни теории.

Тези детайли са видени (макар и не съвсем точно) и в същото време не са осмислени в пълнота, защото е съвсем естествено някои от тях да

¹⁹ Рекламните технолози често използват това разминаване, за да разколебаят евентуалния потребител и да му предложат продукта си – бел. моя.

са интересни за едни, но безинтересни за други наблюдатели, да са отхвърлени като неверни образи и т.н., и поради това да отпаднат от единното мнение в групата. Следователно в унисон с работната хипотеза следва да се уточни, че конспиративните теории възникват точно в „сивата зона“, която съществува, но която не се обсъжда в конкретния миг или по конкретния повод.

2.3. Пример за конструиране на „синтетични“ конспиративни теории

До този етап в настоящата разработка се очертава, че конспиративните теории не само се разпространяват от цялото общество, но както и слуховете – възникват по два равностойни начина:

– случайно – когато грешката е от неопределеността в слуха;

– преднамерено – когато грешката се внася с конкретно намерение да се прокара нечий интерес.

Собственото виждане е, че преднамереното конструиране на конспиративни теории не е за препоръчване, тъй като поради съставката слух, те съдържат неопределеност, която се управлява трудно.

Причината е, че тя „мутира“ във всякакви метаморфози, за които видимо (поне така показва ежедневието), не е известно много.

Поради това, планираните ефекти от една синтетична конспиративна теория, не са статично предвидими. Доказателство е примера с „Проблем 2000“, показан в следващата част от статията.

Въпреки тези съображения, не може да се отрече, че конспиративни теории могат да се синтезират. Ето предложение за технологичния процес:

Стъпка 1: Подбира се набор от издържани в научно-теоретична посока съждения.

Например: Широко известен факт е, че плодовете ферментират.

Стъпка 2: Целенасочено се пропускат неудобните или опровергаващи знания.

Например: Пропуска се известното от учебниците по биология в средния курс обстоятелство, че човекът не е преживно животно и в стомаха му протича киселинна хидролиза²⁰, а не ферментация²¹.

Стъпка 3: Извежда се умозаключение, което е логически издържано според съжденията от стъпка 1 и стъпка 2, но е невярно (в разрез със съществуващото знание)²². Едновременно с това въпросното умозаключение следва да е заплашително.

---

²⁰ Широко известно е, че храната в стомаха на човека се разгражда от стомашни сокове, които съдържат солна киселина и в тази среда не може да протече ферментация – бел. моя.

²¹ В най-широк смисъл, от средния курс е известно, че ферментацията е биохимичен процес, при който органични вещества се разпадат под действието на ензими, осигурени от микроорганизми – бел. моя.

²² Следователно може да се твърди, че фалшивата новина е логически верни съждения, по които се конструира непълно, вероятно и невярно умозаключение – бел. моя.

Например: Плодовете ферментират и поради това не бива да попадат термично необработени (т.е. пастъоризирани) в стомаха на човека.

Стъпка 4: Невярното умозаключение се подкрепя с лъжливо или поне извадено (изопачено, дезинформиращо) от контекста си твърдение.

Например: Конструира се новина (съобщение), като се използват фрази от типа: „...научен институт откри (или „...медици откриха“, защото се проверява по-трудно), че плодовете не бива да се консумират пресни, защото ферментират в стомаха на човека“. (Страховитото е, че при ферментацията обикновено се отделя газ (въглероден диоксид, метан, сероводород и т.н.) и когато това става в стомаха на човека, ефектът е негативен за здравето).

Стъпка 5: Конструираната фалшива новина²³ в стъпка 4 „се пуска в оборот“ по каналите на слуха и от там заплашва да премине в масмедииите.

Синтезираната в показания пример конспиративна теория не е предизвикателство, а е ясно очертана заплаха от гледна точка на сигурността.

При термообработването се разпадат множество полезни за човека ензими и витамини, и се губи съществена част от здравословния ефект на пресните плодове. Последницата се изразява в нарастване на броя на заболяванията, намаляване на трудоспособността и т.н., т.е. рефлектира върху широк спектър от области на сигурността в държавата.

Оказва се, че според развитото по-горе виждане, някъде в основата на конспиративните теории, стоят съвсем естествени особености от процеса на човешкото мислене. Те по-скоро се очертават като човешка способност, която хората са развили, поради някаква еволюционно обусловена причина. Остава въпросът каква е тя.

3. Конспиративните теории – полезни и вредни

Очертава се, че със своите страх и обърканост (неопределеност) конспиративните теории предвещават колизии не само в обществения ред, но и в пълното отнасяне на човека към своите системи. Редно е обаче да се отчете, че поради родството си със страха – който ги създава, или който поражда (това е един от основните въпроси, върху който е изградена предметната задача в настоящата статия) – конспиративните

---

²³ Под „фалшива новина“ е разбирано не просто „дезинформация“, а комуникационен феномен, който съчетава в себе си два компонента:

– новина, т.е. известие за интересно събитие или за новост, която е станала информационно достояние през последен кратък темпорален интервал (напр. 12 или 24 часа). С развитието на комуникационните канали за масово осведомяване този интервал се съкращава;

– фалшив. Фалшивостта обаче е тежка категория, която в редица случаи се „родее“ с проблемността на истината. Широко известно е, че и до ден днешен не е известно дали една чаша е полупразна или полупълна. По същия начин е трудно да се определи колко „фалшива“ е една категория, когато не е уточнен еталона за сравнение – бел. моя.

теории изпълняват възпираща роля. Тя предпазва от залитания в посока на безкритично приемане на всяко предложение за стройна теория.

Днес може да се твърди, че конспиративните теории са колкото полезни, толкова и вредни. Амбивалентността, която те проявяват по отношение на категориите „полезен/вреден“, в значителна степен се определя от еволюционните заложби на страха като възпиращ фактор за приемане на прибързани решения (Д. Голман, 2011, с. 15).

Твърдението на Б. Спиноза (вж. т. 1.2) позволява да се мисли, че хората разполагат и с механизъм за управление на тази амбивалентност. Този механизъм е познанието. Тука е мястото да се отчете, че когато човек разполага с по-голям набор знание, той по-малко се страхува, но това не означава, че той не се пази. Какво обаче се случва, когато натрупаното през миналия опит знание не е достатъчно?

Отговорът е, че конспиративната теория продължава дотогава, докато не се натрупа знание по неизвестните. Особеността обаче е, че откриването на едно знание води до нови неизвестни. Така стесняването на не напълно осветената зона води и до едновременното ѝ разширяване, поне в мислите на хората²⁴.

Следователно на конспиративните теории е възможно да се гледа и като на позитивен фактор, и като на стимул за развиване на знанието, с което функционират човешките системи, особено когато те се описват в контекста на сигурността. Въпрос на сигурност е в коя посока ще бъде насърчено обществото в една държава.

Освен това едновременното намаляване и нарастване на знанието, необходимо, за да могат хората да наблюдават света, показва, че действащите към един миг конспиративни теории се множат – защото страхът отстъпва по-бавно пред разума и оборената конспиративна теория продължава да действа още известно време; или мутират – защото оборването не е задължително, а може да доведе само до „мутиране“ на старата теория или до „мултиплицирането“ ѝ в няколко нови.

Конспиративните теории са амбивалентни спрямо категориите „полезен“ и „вреден“. Показват го „концепциите“ за „Проблем 2000“, който една значителна част от съвременниците на тази статия помнят.

Според тези „теории“, икономиката щяла да се срина, влаковете да спрат, електроцентралите да блокират и т.н., тъй като били „управлявани“ от компютри, а софтуерът на тези машини не винаги има възможност да отчете дата след 31 декември 1999 г.

Истината обаче е, че в конспирацията около „Проблем 2000“ витае пророческа далновидност, доколкото става дума за човешка грешка в

---

²⁴ Такива фигури са известни в човешкото мислене. Те са ограничени, но безкрайни. Пример е окръжността. Широко известно е, че тя се описва с безброй много точки, но очертава кръг, който е крайно поле в равнината – бел. моя.

компютърното опосредстване. В навечерието на XXI век хората се страхуват от случайни недоглеждания в общия компютърен алгоритъм, но пропускат, че грешка от същия тип може да се генерира преднамерено. Още повече, че последиците вече са очертани през 1999 г. Факт е, че не през 2000 г., а през 2021 г., само за периода м. май – началото на м. юли, са отчетени следните събития:

– на 7 май 2021 г., злонамерено блокиране на онлайн свързаността прави невъзможна работата на американската петролната компания „Колониъл пайплайн“ (Colonial Pipeline). Тази компания транспортира по тръбопроводите си 2,5 млн. барела на ден, на разстояние от 5 500 мили (8850 км) (Ch. Bing, & St. Kelly, 2021). За извършител на атаката се спряга киберпрестъпната групировка „Дарк Сайд“ (Dark Side)²⁵;

– на 2 юни 2021 г. (няма и месец по-късно), подобна атака поражда мрежата на един от най-големите доставчици на месо в Северна Америка и Австралия – компанията JBS SA;²⁶

– на 2 юли 2021 г. (още един месец по-късно), кибератака блокира над 200 американски фирми. От компанията за киберсигурност Huntress Labs сочат, че злоумишлениците са променили софтуера „Касея“ (Kaseya) и така са успели да проникнат в мрежата на компаниите. След това са криптирали клиентските файлове (R. Satter, & J. Menn, 2021);

– на 6 юли 2021 г., по същия начин, чрез софтуера „Касея“ (Kaseya) са атакувани множество фирми и са блокирани касите на шведската компания „Кооп“ (Coop). Засегнати са повече от 800 физически работни места (S. Mukherjee & C. Fulton, 2021).

Дори и малката поредица от събития, показана по-горе, прави основателно заключението, че поради съдържанието на страх, конспиративните теории очевидно изпълняват възпираща роля.

Поради това са, както вредни, така и полезни. Остава само да се прецени къде минава границата. Едва ли подлежи на съмнение, че преценката попада в полето на широката сигурност и че този отговор следва да се изясни с ускорени темпове.

Заключение

Представеният поглед върху конспиративните теории разкрива, че последните е оправдано да се анализират (разпадат) до триадата от селекции: слух, страх и конкретна среда, в която се комуникира.

Комбинацията от слух и страх прави така, че конспиративните теории се разпространяват сред всички групи в едно общество.

---

²⁵ САЩ са успели да върнат част от откупа, платен от компанията на киберпирати (2021, юни 8). Медиапул, 08 юни 2021. <https://www.mediapool.bg/sasht-sa-uspeli-da-varnat-chast-ot-otkupa-platen-ot-kompaniya-na-kiberpirati-news322806.html>

²⁶ Russian group behind JBS hack goes by the name of REvil – source. (2021, June 2). Reuters, 02.06.2021. <https://www.reuters.com/article/idUSL2N2NJ22F>

Конспиративните теории са амбивалентни относно категорията полезен/вреден. Освен това се очертава, че конспиративните теории възникват, както по естествен, така и по синтетичен път, т.е. могат да бъдат създавани, например с помощта на фалшиви новини.

В резултат на посочените обстоятелства следва да се заключи, че конспиративните теории са естествено присъстващ в общуването на хората феномен, който е неизбежна част от човешката комуникация.

Поради това предложението, развито в настоящата разработка, е, че спрямо тях (конспиративните теории) не е коректно да се мисли как да бъдат унищожени, а по-скоро – те следва да се оборват всяка за себе си, по реда на своята актуалност (важност), от гледна точка на сигурността в държавата и в обществото.

В перспективата на „индивидуален подход“ към конспиративните теории, превенцията срещу им се разкрива не само като възможна, но и като важен фактор за постигане и поддържане на сигурност.

Поради зависимостта страх–познание, като удачна такава превенция се очертава повишаването на равнището на активно, функциониращо знание в системата на обществото.

Поради възпиращата роля на страха обаче, конспиративните теории се откриват трудно. Това прави конспиративните теории удачна технология за пропаганда, и то в съвременните условия на информационно воюване. Така въпросът за активно наблюдаване на публичния дискурс и за навременното разсейване на конспиративните теории придобива нов, особено важен аспект на актуалност по отношение на сигурността.

ЛИТЕРАТУРА:

- Атанасов, П. (Октомври 2022). Неопределеност vs. сигурност. *Сигурност и отбрана*, (1), 192-213. <https://institute.nvu.bg/sites/default/files/inline-files/2022-1-16-atanasov.pdf>
- Атанасов, П. (2022). *Слух и страх vs. медийна грамотност*. В: Сборник доклади от Международна научна конференция на ФЖМК, 28-29.10.2021 „Медийна грамотност: класически и нови измерения“. ФЖМК, СУ „Св. Кл. Охридски“, 101-108.
- Голман, Д. (2011). *Емоционалната интелигентност*. Изток–Запад.
- Игнатов, Т. (2023, февруари 17). Конспиративни теории заливат социалните мрежи след опустошителния трясък в Турция и Сирия. БНТ, По света и у нас. <https://bntnews.bg/news/konspirativni-teorii-zalivat-socialnite-mrezhi-sled-opustoshitelniya-trus-v-turciya-i-siriya-1223955news.html>.
- Йончев, Д. (2014). *В търсене на сигурността*. Сигурността в концепта на присъствието. Изток-Запад.

- Йончев, Д. (n.d.). *Сигурност. Университетски речник – основни понятия. Общ списък на понятия* [електронен ресурс]. НБУ. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiaq/sigurnost>.
- Канке, В. А. (2008). *Основы философии*. Логос.
- Капферер, Ж. Н. (1992) *Слуховете*. Ун. изд. Св. Кл. Охридски.
- Карпенко, Л. А. (сост.). (1990). *Психология*. Словарь. Издательство политической литературы.
- Миркрюков, В. (2016, апрель 12). Наука побуждать. Противник становится марионеткой. *Военнопромышленный курьер (ВПК)*, 12.04.2016. <https://vpk-news.ru/articles/30204>
- Нинов, М. (2020). *Разузнаване и странознание*. ВА „Г. С. Раковски“.
- Пейчева, Д. (2013). *Масмедийното въздействие*. Университетско издателство „Неофит Рилски“.
- Почепцов, Г. Г. (2019). *Дезинформация*. Издат. Паливода, А.В. Речник на българския език. БАН Институт за български език. <https://ibl.bas.bg/rbe/lang>
- Рубинштейн, С. (1989). *Основы общей психологии*. Педагогика.
- Слатински, Н. (2011). *Сигурността. Смисъл, същност, съдържание*. Военно издателство.
- Стоименов, Й. и кол. (2004). *Психиатричен енциклопедичен справочник*. Акад. изд. Марин Дринов.
- Чекалин, Юрий (2020). Интервю с Ноамом Хомским. Fitzroy, 01.05.2020. <https://fitzroyomag.com/mir/intervju-s-noamom-homskim/>
- „Ще те потърся и в следващия живот“ – как прероденият Шекспир откри отново любимата си Ан Хатауей. (2023, януари 16). Една.бг. <https://www.edna.bg/izvestni/vryzkata-mezhdu-prerodeniia-shekspir-i-an-hatauej-4661718>
- Allport, Gordon W., Postman, Leo. (1947). *The Psychology of Rumor*. Henry Holt & Co.
- Anastaplo, G. Censorship. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/censorship>
- Bing, Ch. & Kelly, St. (2021, May 8). Cyber attack shuts down U.S. fuel pipeline ‘jugular,’ Biden briefed. Reuters, 08.05.2021. <https://www.reuters.com/technology/colonial-pipeline-halts-all-pipeline-operations-after-cybersecurity-attack-2021-05-08/>
- Cole, D. (2014 July 2). HAARP closure postponed until 2015. Alaska Dispatch News. <https://www.adn.com/science/article/air-force-gives-scientists-another-year-keep-haarp-alive/2014/07/02/>
- Knapp, R. (1945). *A Physiologie of Rumor*. Public Opinion Quarterly, 8, hiver 1944, 22-37.
- Lippmann, W. (1922). *Public Opinion*. Harcourt, Brace and Company

- Luhmann N. (1987). *Was ist Kommunikation*. Information Philosophic. Marz 1987, 4-16.
- Marina, J. A. (2010). *Anatomy of Fear. A Treatise on Courage*. Astrel, Corpus
- McLuhan. M. (1970). *Culture is Our Business*. New York, 66.
- Mukherjee S. & Fulton, C. (2021 July 5). Coop, other ransomware-hit firms, could take weeks to recover, say experts. Reuters, 05.07.2021. <https://www.reuters.com/technology/coop-other-ransomware-hit-firms-could-take-weeks-recover-say-experts-2021-07-05/>
- Russian group behind JBS hack goes by the name of REvil – source. (2021, June 2). Reuters, 02.06.2021. <https://www.reuters.com/article/idUSL2N2NJ22F>
- Satter, R. & Menn, J. (2021, July 3). Ransomware breach at Florida IT firm hits 200 businesses. Reuters, 03.07.2021. <https://www.reuters.com/technology/200-businesses-hit-by-ransomware-following-incident-us-it-firm-huntress-labs-2021-07-02/>